

Istoria naturei sau a firei de Gheorghe Șincai –
cel dintâi manual de istorie naturală în limba română

Prof. SIDONIA PUIU
Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj,
Cluj-Napoca

La 1781 tânărul învățat **Gheorghe Șincai**, dr. în Teologie și Filozofie la Roma – școlit în Școala sătească unitariană din Săbed (Mureș), Colegiul reformat din Târgu-Mureș, Școala călugărilor iezuiți din Cluj, Gimnaziul piariștilor din Bistrița; cu studii superioare de Teologie și Filozofie la celebrul colegiu catolic „De Propaganda Fide”; cu studii de pedagogie la Școala normală „Sf. Ana” din Viena; studii de drept natural, public și drept canonic la Universitatea din Viena – se întorcea în Transilvania, la Blaj. El mai purta în spinare povara izbăvitoare a neamului românesc: izvoarele istoriei românilor.

„Luminile Europei” de la care tânărul Șincai abia și-a potolit setea cunoașterii, îi limpeziseră calea ce avea de urmat. De acum setea mistuitoare a faptei îi va arde puterile; ea se numea **școală, lumină, cultură** pentru popor. Numit profesor-catihet în școlile Blajului, i se adaugă prin misiune de la guvernul împărațesc, în 1782, numirea de director al școlilor naționale românești greco-catolice din Transilvania, ce se afla într-o stare de totală lipsă de cultură a poporului român, lipsit de școli, dascăli și manuale. Șincai avea misiunea să organizeze învățământul românesc, să-i asigure condițiile de desfășurare și să-l controleze, în conformitate cu noul regulament *Norma Regia* – „*Ani doisprezece mereu ostenitu-m-am fără încetare. Școlile să le sporesc și apoi să le așez mai temeinic,*”²²⁸ spune el. Până la 1800 ridică 300 de școli sătești, pe care le-a cercetat, pe fiecare de trei ori în acest răstimp. A urmărit personal instruirea și formarea învățătorilor, activitatea lor. A scris un număr însemnat de manuale în limba română. De altfel, luminismul austriac al sfârșitului de veac XVIII, pe aria învățământului și educației, încuraja reformele cu caracter realist, cu orientare spre scopuri practice și economice, direcții întărite prin Legea învățământului din 1774²²⁹ și legea *Ratio Educationis* din 1777.²³⁰

²²⁸ Cuvânt înainte în *Catechismul cel Mare*, Blaj, 1783.

²²⁹ *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-Haupt - und Trivial-Schulen in samtlichen Kaiser. Königlichen Erbländern*, 6 dec. 1774.

Aceste legi introduc în planurile de învățământ ale școlilor populare (sătești) și triviale (elementare) obiecte noi de învățământ: economia de casă, economia de câmp, iar în gimnazii și școli normale (de învățători) – istoria naturală.

Astfel, în afara marelui său program istoric-filologic, Șincai se dedică scrierii, adaptării, traducerii de manuale școlare. Sunt scrierile care în bună măsură se tipăresc încă în timpul vieții lui sau se păstrează în manuscris până azi: două abecedare, un catehism, o aritmetică, o gramatică latină, două gramatici române, o economie de câmp, o istorie naturală, o lucrare de popularizarea științei de tip manual – *Învățătura firească*.

Îată lista lor, cu precizările bibliografice convenite astăzi:

1. *A. B. C. sau Alphavit pentru folosul și procopsala școalelor celor normalești a neamlui românesc*. Blaj, 1783. În limba română și germană. Textul românesc cu litere latine și chirilice.

2. *A. B. C. sau Bucoavna spre folosul școalelor niamului romanesc*. Sibiu, 1783. În limba română și germană. Text românesc tipărit numai cu litere chirilice.

3. *Catehismul cel Mare cu întrebări și răspunsuri alcătuit și întocmit pentru folosul și procopsala tuturor școalelor normălești a neamului românesc de Gheorghe Gavril Șincai directorul și catehetul școalei celei normălești din Blaj și cel[e]l[alte]*. În Blaj, cu tipariul seminariului, 1783.

4. *Prima principia Latinae grammatices quae in usum scholarum Valachico-nationalium Propter majorem incipientium Puerorum facilitatem, adjecta Valachica Lingua, in hunc ordinem redegit, ac typis edi curavit Georgius Gabriel Sinkai de Eadem AA. LL. Philosophiae et SS. Theologiae Doctor ac Primariae Scholae Nationalis Balasfalvensis Director, et Catechete*. Balasfalvae, Typis Seminarii Diocesani, 1783, 184 p.

5. *Îndreptare cătră Aritmetică. Întâia parte, alcătuită și întocmită pentru folosul și procopsala tuturor școalelor normălești a neamului românesc de Gheorghe Șincai din Șinca directorul și catehetul numitelor școale*. În Blaj, cu tipariul seminariului, 1785.

6. *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae composita ab Samuele Klein de Szad ord. S. Basilii M. In Collegio Graeci Ritus Catholicorum Vindobonensi ad S. Barbaram Ephemerio: Locupletata vero, et in Hunc ordinem redacta a Georgio Gabriele Sikai Ejusdem*

²³⁰ *Ratio educationis totiusque rei literariae per Regnum Ungariae et Provincias eidem adnexas*. Vindobonae [Viena], 1777.

ordinis, AA. LL. Phil. et S.S. Th. D. Vindobonae, Typis Josephi Nob. de Kurzbökh, 1780.

7. *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae Emendata, facilitata et in meliorem ordenem redacta per Georgium Sinkay de Eadem, AA. LL. Philosophiae, et SS Theologiae Doctorem Scholarum Nationalium Valachicarum in Magno Transilvaniae Principatu primum, atque emeritum Directorem nunc penes Regiam Universitatis Pestanae Typographiam Typi correctorem.* Budae, Typis Regiae Universitates Pestanae, 1805.

8. *Povățuire cătră Economia de Câmp, pentru folosul școalelor românești celor din Țara Ungurească și din părțile ei împreunate...* Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești, 1806, [238] p. Tipărită în limba română cu litere chirilice.

9. *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului.* (Manuscris autograf) a fost publicat, transcris integral, cu studiu, note, glosar și bibliografie în ediție critică de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor. București, Edit. Științifică, 1964, 218 p.

Tipărirea a patru manuale în anul 1783 (după cea dintâi Gramatică românească scrisă în colaborare cu Samuil Micu la 1780), urmate la intervale relativ scurte pentru acea vreme de altele, ne arată un Șincai febril, impetuos, un erou de epoe națională în luptă cu timpul istoric, care amenință să-i uite pe românii transilvăneni în iobăgie, analfabetism și obscurantism. De aceea, lumina cărții trebuie să pătrundă cu orice preț nu numai în școli, ci și în obștea țăranului, iar manualele de popularizare a științei, de cunoștințe agricole sau istoria naturii îi sunt adresate și lui.

Din grupa aceasta a lucrărilor cu caracter științific, doar *Povățuire cătră economia de câmp* apucă să fie tipărită în 1806, în versiune anonimă, la Buda. Multă vreme această lucrare îi este atribuită eronat medicului transilvănean Ioan Molnar-Piuariu.²³¹ Șincai va intra în paternitatea ei abia prin cercetări istoriografice în secolele XX-XXI. Tocmai studiul manuscrisului *Istoria naturei...* ne dă cheia paternității lui Șincai fără dubiu, căci el se referă explicit în paragrafele § 21, 23, 27, 31, 34, 115, 122, 146, 182 la *Economia de câmp*. Exemple:

„... ci din semânța arburilor celor blânzi iarăși se fac arburii de nu tocma selbateci, dară mult depărtați de la firea părinților săi, carii nici se pot aduce la firea

²³¹ Ion Piuariu-Molnar (1749-1815) – filozof luminist transilvănean, primul medic român licențiat.

părintească altmintrelea fără numai prin altoire, despre ale căriia mai multe fealuri s-au cuvântat în Economia cea românească tipărită” (§ 21).

„Arburii cei blânzi cum trebuie sporiți prin altoire s-au zis în Economia cea românească tipărită în Crăiasca Tipografie din Buda” (§ 23).

Vorbind despre „gânște,” „despre ceale casnice am cuvântat în Economia cea românească” (§ 146).

„Iar între hymenoptere locul cel mai de frunte îl cuprind albinele, despre care am cuvântat în Economia cea românească” (§ 182).

Celelalte lucrări rămân în manuscris, netipărite. Astfel, **Învățătură firească spre surparea superstiției norodului** va vedea lumina tiparului după 158 de ani de la elaborarea ei, într-o ediție critică de D. Ghișe și Pompiliu Teodor, în 1964. *Istoria naturei sau a firei* (Ms. românesc Nr. 422) și *Vocabularium pertinens ad Tria Regna Naturae* (Ms. românesc Nr. 482), scrise între 1806-1808, au rămas nepublicate până astăzi.

Instituțiile protectoare ale lucrărilor lui Șincai au fost: Biblioteca Episcopiei greco-catolice din Oradea²³² până în 1954. După această dată întreg „patrimoniul cultural al Școlii Ardelene, manuscrisele învățaților ei și ale lui Șincai însuși, prețioase relicve naționale sunt așezate la temelia Bibliotecii Academiei Române din Cluj, unde se păstrează cu sfințenie,”²³³ valorificându-se de către cercetători și redându-se valorilor culturale fundamentale, naționale și europene.

Istoria naturei sau a firei. Manuscris românesc Nr. 422, [1806-1808], 93 p. + 50 f. albe intercalate, 25 cm. × 20 cm.

Legătura: legat din coli a câte 8 file; legătura externă din carton cu piele la cotor. Hârtia groasă și dură, cu filigran (dungi transversale și un blazon cu coroană).

Posesor actual: Biblioteca Academiei Române Cluj.

Observații: Scris de mâna lui Gheorghe Șincai într-o grafie curată, cu litere chirilice.

În ceea ce privește datarea manuscrisului, susținem ipoteza anilor 1806-1808, perioadă în care Șincai se afla în Buda, ca și revizor încă, după moartea lui Samuil Micu (†1806). În același an iese de sub tiparul Universității Crăiești din Buda ***Povățuire către economia de câmp***, care este, fără îndoială, un manual, nu de „economie” în sensul modern al înțelesului, ci unul de „cunoștințe și sfaturi agricole” „în folosul școalelor,” precizează autorul și a masei

²³² I. Radu, *Manuscrisele Bibliotecii Episcopiei greco-catolice din Oradea Mare*. Studii bibliografice. București, 1923.

²³³ David Prodan, *Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări*. București, Edit. Enciclopedică, 1991, p. 324.

de viețuitori ai satelor cum ne tâlcuiește conținutul lui (I. *Despre pământ*; II. *Despre lucrul pământului - gunoie, arat, semănat, plivitul holdelor, strânsul bucatelor, secerat, căratul bucatelor, îmblătit*; III. *Despre livezi*; IV. *Despre prăsirea dobitoacelor*; V. *Despre grădini și pomi*; VI. *Despre vii*; VII. *Despre goangele cele de folos-albinărit, stupărit* etc.).

Este foarte posibil să ia cunoștință acum de lucrarea lui Johann Heinrich Helmuth²³⁴ *Volks Naturlebre* – un manual de istorie a naturii pentru popor, folosit și răspândit în toate țările Imperiului Habsburgic în epocă,²³⁵ circulat și în școlile săsești și maghiare din Transilvania.²³⁶

Lucrarea lui Helmuth este modelul²³⁷ tradus, adaptat, completat, ce stă la baza lucrărilor lui Șincai *Învățătură firească...* și *Istoria naturei...*, iar indirect și a *Vocabularului...* Că ele au urmat logic, cum s-a dovedit, după *Povățuire* și au rotunjit sfera preocupărilor pentru științe, ne-o confirmă proba banală a legăturii – identică la toate trei manuscrisele (dimensiuni, material, atelier). Astfel, din cele XV capitole ale lucrării lui Helmuth, Șincai folosește, prelucrându-le liber, primele XII (consacrate fizicii) în *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*. Ultimele trei, XIII, XIV și XV, consacrate celor 3 regnuri ale naturii (vegetal, animal, mineral), reprezintă izvorul *Istoriei naturei sau a firei*.

Lucrarea este gândită ca manual de istorie naturală elementară, ce respectă structura manualelor de științe naturale din epocă, care tratau împreună cele trei regnuri. Spre deosebire de Helmuth, care structurează materialul pe paragrafe precedate de o sumă de întrebări, la Șincai numerotarea

²³⁴ Helmuth, Johann Heinrich (Helmstädt 1732 – Calvörde 1813). Predicator și pastor german. Lucrări: *Descrierea stelelor* (1774); *Introducere la cunoașterea structurii lumii* (1791); *Volksnaturgeschichte (Istoria naturii pentru popor)* 9 vol. (1797-1802); o lucrare despre aurora boreală, *Fizica* – ce a fost modelul lui Șincai.

²³⁵ Între 1785-1800, lucrarea cunoaște cinci ediții apărute la Leipzig, Braunschweig, Wiena. Dintre acestea, Șincai le cunoștea pe a II-a, Braunschweig, 1788 și pe a V-a, adăugită, Wien, 1800.

²³⁶ În Transilvania am putut repera astăzi, în Biblioteca Episcopiei greco-catolice Oradea – ed. III-a a lui Helmuth; în Biblioteca Bathyaneum, Alba-Iulia și Biblioteca Muzeului Brukenthal, Sibiu (fond Gimnaziu săsesc) – ed. V-a. La Biblioteca Colegiului „Bethlen” Aiud și în Biblioteca Blajului (fond I. Vancea), există ediții mai târzii Helmuth – Braunschweig, 1839, 1843 – ed. a X-a, 1851.

²³⁷ Helmuth, J. H. *Volksnaturlebre*. V-te Auflage. Wien, Im Verlag bey B. Ph. Bauer, 1800, XXX + 461 [-485] p. – 1 tab. Manual adresat tineretului din școli și poporului de rând. Pentru confruntare cu manuscrisul lui Șincai am folosit această ediție.

paragrafelor se face de la 1 la 212 și nu sunt precedate de întrebări didactice. Grija lui este ca, printr-o selecție potrivită, manualul să nu depășească nivelul de înțelegere al cunoștințelor elementare.

Cap. I. Despre plante dă noțiuni sumare de morfologia și anatomia plantelor în baza observațiilor empirice. Noțiunile de fiziologia plantelor sunt vagi, confuze sau pur și simplu necunoscute. Capitolele consacrate taxonomiei vegetale sunt tratate cu atenție în sensul foloaselor economice provenite de la plante, foarte amănunțit semnalate în „însemnări.” Se relevă practici de utilizare a plantelor la români în general, sau în economia de casă a țăranului din Transilvania, în special. De pildă, la § 20, se spune:

„Din scoarța mesteacănului țăranii din Sveția își fac acoperământ cășilor, iar varvarii din America iscusite luntrițe. Din scoarța teiului se fac pe la noi funii și călcâie la încălțăminte.” „De cercuri este bun alunul, mesteacănul, drîmoxul și răchita. Mocanii din Ardeal fac cercuri și din rădăcinile brazilor...” „Lăcuitorii din Canada ferb suc de jugastru²³⁸ până ce se îngroașă și fac zahăr dintr-însul. Pentru ce nu s-ar putea face zahăr și la noi din mustul de jugastru și de mustăreață?”

„Pentru armariu [dulap] se socotesc a fi buni pinii și chedrii, pentru că cu mirosul lor fugăresc moliile de la veșminte.”

Între recomandările sale, remarcăm și pe cele pentru folosirea unui combustibil mai bun; în locul focului din balebă cu paie, Șincai recomandă focul cu cărbune de turbă („torf”), folosit ca atare în Olanda și Belgia (§ 68).

Cap. II. Despre mineraiuri descrie minerale, roci, săruri de pământ, metale prețioase, precum și foloasele lor pentru om. Șincai este atent să precizeze răspândirea lor pe harta Transilvaniei. De pildă:

„Sarea cu care ne folosim în comun...este ca șii stani [stâncile] cei ce fac munții. Dachia cea veachie e cea mai vestită pentru sarea aceasta”. (§ 65)

[Aurul] „se culege și este de atâta preț înaintea celor mai mulți, cât mai nu se poate spune.” „La Secărâmb în Ardeal se sapă în color de cenușă și se află crescut lespezioare vâjnoase.” (§ 77)

[Platina] „Dintâiaș dată s-au găsit în America la anul 1736, dară acum se află și în Secărâmbul din Ardeal.” (§ 78)

Cap. III. Despre viețuitori. Aflăm puține noțiuni de morfologie animală, iar de fiziologie, deloc. În clasificarea viețuitoarelor respectă în general clasificarea lui Helmuth, în 6 clase ecologice, Șincai fiind preocupat de descrierea animalelor din fauna românească, a celor domestice în special. Despre om ca zidire (creație) a lui Dumnezeu se vorbește în încheierea lucrării,

²³⁸ Jugastru, mustăreț, arțar = **Acer campestre** – arbust în pădurile de foioase. Prețuit de țăranii pentru lemnul său alb, tare, folosit pentru unelte, obiecte casnice, juguri.

cu noțiuni elementare de anatomia omului. Este semnificativă preocuparea lui Șincai de a introduce și câteva sfaturi igienice destinate omului de rând, despre igiena pielii (§ 194), igiena dinților (§ 196).

Din punct de vedere al gândirii sale filozofice, ca și ceilalți luminiști transilvăneni, ca și modelul său german, nu depășește pozițiile deismului. Natura (plantele, viețuitoarii, mineralele) sunt „zidirea” lui Dumnezeu „*pentru îndestularea și desfătarea omului.*” Dumnezeu dirijează ciclurile anuale de vegetație (§ 39). Ca și învățat teolog îmbrățișează idealismul creștin și crede în nemurirea sufletului (§ 212).

Ca luminist adevărat, Șincai nu va renunța nici în această lucrare la exemplele și pasajele explicative, la propriile observații asupra întrebunțării plantelor, foloaselor animale și le sugerează, le recomandă poporului (v. § 20, 68). Consecvent luptei de risipire a negurii și ceții ignoranței la sate, el combate ca și în *Învățătură firească*..., superstițiile.

Vorbind despre urși, spune: „*Însă aceaia nu este adevărat că ursoaica fată numai cinci dărbabe de carne, pe care lingându-le apoi, așa le mută în formă de pui.*” (§ 101)

„*Dară aceaia nu este adevărat că totdeauna moare cineva din casa aceaia pe care cântă buha.*” (§ 132)

„*Iar cum că helciul²³⁹ cel blând își cântă moartea mai nainte de a sosi aceasta e numai fabulă.*” (§ 146)

„*Broaștele timpurarie toamna, iarna și primăvara lăcuiesc în apă, iar vara pre uscat și pe seacă se ascund în găuri, supt iarbă și supt flori, pe ploae se ivesc foarte multe și de-aici judecă cei nepricepuți că au plouat broaște.*” (§ 151)

„*Cum că crocodilul plânge ca pruncii ca se înșeale pre oameni, se-i prindă și se-i mînche și cum că veverița icneumon zisă, când doarme crocodilul cu gura deschisă se bagă într-însul și-i roade foalele, este numai poveste bătrână, dară cum că veverița aceaia cearcă cuibul crocodilului cel în arină făcut și bea ouaăle, este adevărat, drept aceaia s-au ținut veverița aceasta întru atâta cinste la egipteni.*”²⁴⁰

„*Cameleonul deverat îmfîlîndu-se își mută fața în mai mulți colori, dară cum că numai cu vazduh ar trăi, nu este adevărat.*” (§ 152)

Istoric autentic, Șincai presară informații mărunte dar semnificative pentru români și istoria lor. Vorbind despre lăcuste și pagubele produse de invazia lor, ne povestește cum s-au apărat țărani români de ele.

²³⁹ Credem că este vorba de lebăda albă (**Cygnus**) și nu de nevăstuică (**Mustela nivalis**).

²⁴⁰ „Veverița icneumon” este **Hespestes icneumon**, mamifer carnivor cu blana gri-verzuie, din familia Veveride. Răspândită în Africa, foarte comună în Egipt unde era adorată ca animal sfânt. Se hrănește cu șerpi, șoareci și ouă de crocodil.

„Pre ardeleni mai nainte de vreo câțiva ani i-au ajutat și passerile, adică cearele,²⁴¹ cioicile,²⁴² graurii, vrăbiile și altele, la strângerea locustelor²⁴³ care năpădiseră în secuime, iar de-acolo se alungase cu clopote, cu împușcături și cu multe plesnituri, și se așezară în comitatul Dăbâței și al Solnocului dinăuntru.”

„De înărog²⁴⁴ au trebuit să fie cornul cel prin Ștefan Batori dus din Ardeal, când s-au făcut craiul Poloniei, pentru carele au fost după moartea craiului atâtea vorbe între ardeleni și între poloni.” (§ 99)

„În Istoria Moldovei se arată că Duca-Vodă, domnul Moldovei, cu două piei de vulpe neagră,²⁴⁵ dintre care una o au dat împăratului, alta vizirului turcesc, s-au rescumpărat odinioară și capul și domnia.” (§ 103)

În istoria științei românești. Însemnătatea manualului lui Șincai

1. În privința nivelului științific, *Istoria naturii*... ne oferă o informație naivă, empirică, la nivelul științei secolului al XVIII-lea, cu limitele și erorile ei. Este pe deplin explicabil nivelul de cunoaștere al lui Helmuth, care expune eronat nutriția plantelor și care nu cunoștea sensibilitatea și mișcarea la plante, sexualitatea și mecanismul fecundației, mecanismul respirației etc. Toate acestea și încă alte descoperiri epocale în microbiologie, fermentația, enzimele ș.a. vor veni după părăsirea empirismului și a teoriilor vitaliste în favoarea experimentului în științe, ceea ce se întâmplă abia la începutul secolului al XIX-lea.²⁴⁶

În ceea ce privește sistemul de clasificare al plantelor și animalelor, Helmuth folosește unul empiric, eronat astăzi, preluat și de Șincai. Astfel în *Clasa Viermi* introduce și Moluștele, Infuzorii și Polipii; în *Clasa Amfibi* tratează Batracienii și Reptilele ș.a.m.d. Predicatorul și pasorul german Helmuth (1732-1813), deși a fost contemporan cu naturalistul suedez Karl Linné (1707-1778),²⁴⁷ nu pare să cunoască sau să accepte sistemul linnean nou, de clasificare

²⁴¹ cearele = ciorile (păsări din genul **Corvus**).

²⁴² cioicile = ceacă, specie de cioară, numită și cioră mică, cioică, stăncuță ;

²⁴³ lăcuste = insecte din Ordinul Ortoptere; **Pachytylus migratoria** = lăcusta călătoare;

²⁴⁴ înărog = 1) animal fabulos, un cal cu corn în frunte, întâlnit în literatură și arta medievală; 2) rinocer;

²⁴⁵ vulpe neagră = vulpe agintie cu blană neagră cu luciu argintiu (**Vulpes vulpes**);

²⁴⁶ Taton, René *Istoria generală a științei*. Vol. II-III. București, Edit. Științifică, 1964, p. 40.

²⁴⁷ Linné, Karl von (1707-1778). Naturalist suedez, părintele sistematicii moderne botanice. A introdus nomenclatura binară pentru desemnarea speciilor și a

a lumii vii și botezul animalelor și plantelor cu nomenclatura binară – o adevărată revoluție în istoria științelor naturii a veacului al-XVIII-lea.

2. Manualul lui Șincai ne oferă un valoros și bogat material lexical cules de la izvorul primar – din satul românesc. Este evident efortul cărturarului de a folosi în nomenclatura plantelor, animalelor, mineralelor, graiul popular sau un limbaj științific creat de el însuși. Evită deliberat folosirea și introducerea neologismelor în limba română și atunci este nevoit să circumscrie termenul prin sintagme. De pildă, folosește „*groapa pieptului*” pentru torace, „*gura gâtlanului*” pentru faringe, „*doba care întărește auzul*” pentru timpan, „*unealtele sâmturilor*” pentru organele de simț, „*bolfă*” pentru cocoșă la cămile, „*mădulari*” pentru membre, „*acrițe de vitriol*” pentru SO_4H_2 ; inima are *două cămeri* = două auricule și *două urechi* = două ventricole etc.

Acolo unde este în dificultate apelează în primul rând la latinisme (*urogelul*, *tetricea*, *dactilul* = curmalul, *lycoperzii* = bureții cerbilor etc.). Folosește puține maghiarisme (*secfiu* pentru garoafă, *mocușul* pentru veveriță, *criștaii mineraiurilor* pentru cristalele mineralelor etc.), germanisme (*țincravt* pentru *Equisetum arvense* ș.a.).

Iată că acest manual este un teren luminist pe care Șincai îl fertilizează și cu valorile limbii. Ca și ceilalți învățați ai Școlii Ardelene, el înțelege că, în afara istoriei, și limba trebuie ridicată, din graiul popular la rang de limbă științifică, limbă de cultură. Încercarea lui Șincai de a crea o terminologie științifică românească este de pionierat. Ea va fi urmată și îmbogățită cu noi contribuții în secolul al XIX-lea prin Timotei Cipariu, care se ocupă și de lexicografia botanică; de Simeon Mihali-Mihalescu, Iacob Cihac, Pavel Vasici, Daniil Popovici-Barcianu – autori de manuale școlare în limba română, iar mai târziu de Florian Porcius, Al. Borza, Emil Pop, N. Ursu ș.a.

3. Întorcându-ne la rațiunile care l-au condus pe Șincai la scrierea acestei lucrări, vom observa că însuși titlul *Istoria naturei sau a firei* pe care i l-a dat delimitează o disciplină nouă pentru învățământul din Transilvania – istoria naturală – pe care o desprinde ca atare, traducând-o, prelucrând-o și îmbogățind-o cu observații personale – după manualul lui Helmuth *Volks Naturlehre*. În mod evident era destinat tipăririi, având în vedere lipsa acută de manuale a școlii românești, atât în Transilvania, cât și în celelalte provincii românești.

genurilor. Adept al teoriei fixiste și creaționiste a speciilor, a admis totuși și originea speciilor pe cale naturală prin hibridare.

Cel dintâi manual de *Istorie naturală* în limba română se tipărește la Iași în 1837 de către Iacob Cihac,²⁴⁸ manual după care s-a predat acest obiect pentru prima oară în învățământul superior românesc, în Facultatea de Filozofie a Academiei Mihăilene (1835-1837) și în Gimnaziul Vasilian din Iași. Al doilea manual de *Istorie naturală* tipărit este al lui Iuliu Barasch,²⁴⁹ la București, 1854; al treilea este cel al profesorului Simeon Mihali-Mihalescu²⁵⁰ de la Gimnaziul din Blaj, sub directoratul lui Timotei Cipariu, în 1855 și 1856, tipărit la Blaj.

Față de aceste prime trei lucrări, *Istoria naturei...* lui Șincai este scrisă cu mai bine de trei decenii înainte. Rămasă în manuscris și necirculată, nefolosită ca sursă bibliografică, ea se impune istoriografiei științelor biologice românești drept cel dintâi manual de istorie naturală în limba română.

Concluzii

Lucrarea *Istoria naturei sau a firei* [1806-1808], întregită cu *Vocabularium pertinens ad Tria Regna Naturae* este importantă pentru cercetătorul de azi, pentru istoria învățământului, a etnografiei și a științei la români pentru următoarele aspecte:

1) Informația științifică oferită reprezintă o pagină istoriografică de empirism în științele naturii ale secolului al XVIII-lea la români.

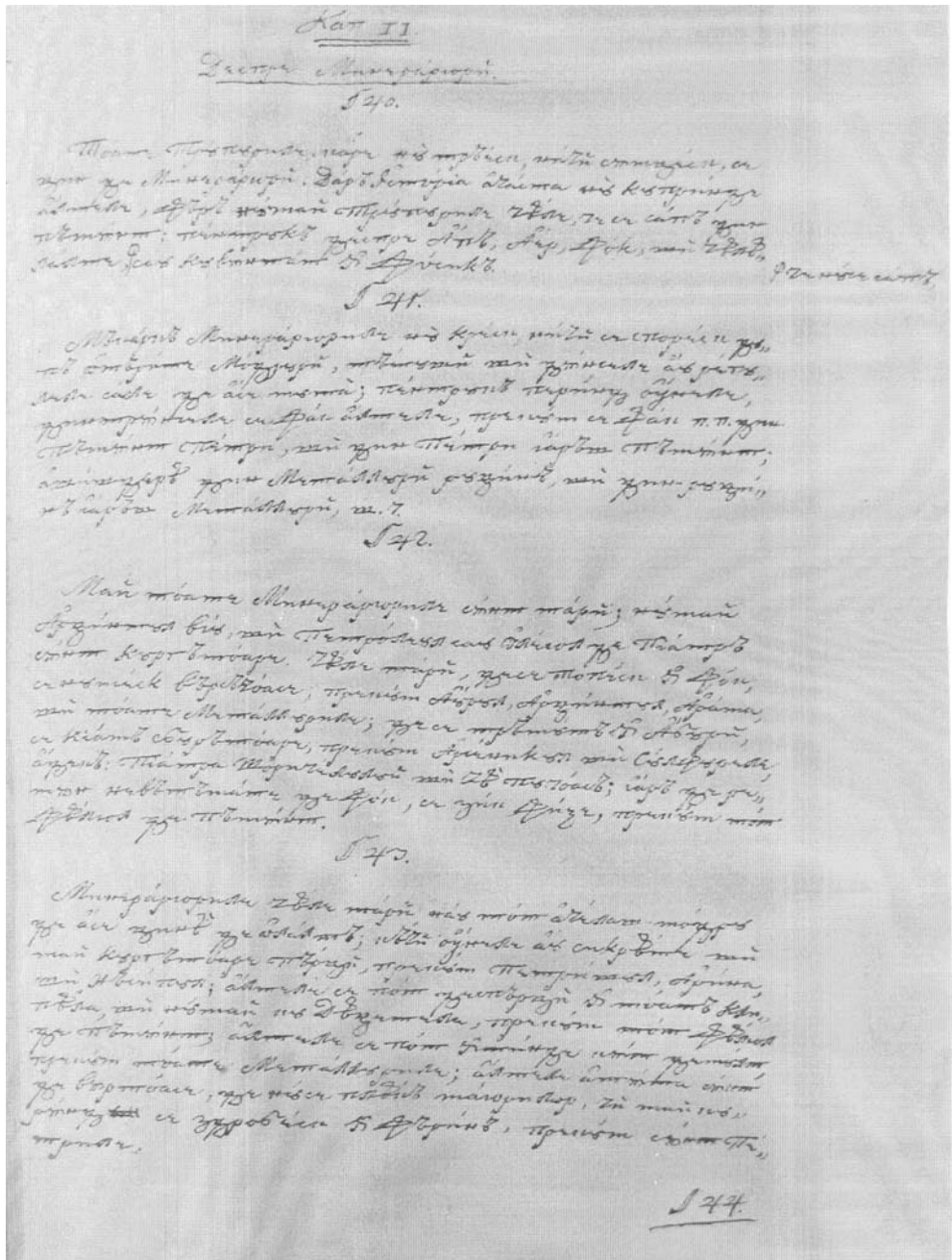
2) Materialul lexical cules/cunoscut de Șincai din graiul popular și încercarea de a-l ridica la rang de limbă științifică, limbă de cultură este de pionierat. Va deschide cercetările lexicale ale filologilor și naturaliștilor în veacul al XIX-lea (Timotei Cipariu, Simeon Mihali-Mihalescu, Iacob Cihac, Pavel Vasici, Florian Porcius, Daniil Popovici-Barcianu), urmați de cei ai secolului al XX-lea (Al. Borza, Emil Pop, N. Ursu ș.a.).

3) În istoria învățământului românesc de științele naturii, *Istoria naturei...* [1806-1808] înscrie o prioritate națională: este cel dintâi manual de științe naturale în limba română, înaintea celor tipărite de I. Cihac (Iași, 1837), Iuliu Barasch (București, 1854), S. Mihali-Mihalescu (Blaj, 1855, 1856).

²⁴⁸ Cihac, J. St. *Istoria naturală întâia oară în limba românească compusă*. Iași, 1837, 507 p.

²⁴⁹ Barasch, Iuliu *Istoria naturală*. București, 1854.

²⁵⁰ Mihali-Mihalescu, Simeon *Compendiu de istorie naturală pentru începători*. Blaj, 1856. Pop, Emil *Simeon Mihali Mihalescu*. În: *Cărturari și memorandiști transilvăneni*. Arad, 1994, p. 1-59.

Cap. II. Despre mineraiuri (minerale)

Istoria naturei sau a firei de Gheorghe Șincai –
le premier manuel d'histoire naturelle en roumain

Résumé

L'ouvrage présente de l'importance pour le chercheur d'aujourd'hui dans l'histoire de l'enseignement et de la science.

L'information scientifique offerte représente une page historiographique d'empirisme dans les sciences naturelles du XVIII-ème siècle chez les Roumains.

Le matériel lexical cueilli par Șincai du langage populaire et la tentative de le lever au rang de langue scientifique, langue de culture a une mission de pionnier. Il ouvrira les recherches lexicales des philologues et des naturalistes au XIX-ème siècle (Timotei Cipariu, Simeon Mihali-Mihalescu, Iacob Cihac, Daniil Popovici-Barcianu, Pavel Vasici, Florian Porcius), suivis par Al. Borza, Emil Pop, N. Ursu etc. au XX-ème siècle.

Dans l'histoire de l'enseignement roumain de sciences naturelles, l'ouvrage s'inscrit comme une priorité nationale étant le premier manuel de sciences naturelles en roumain, avant tous ceux imprimés par I. Cihac (Iași, 1837), Iuliu Barasch (București, 1854), S. Mihali-Mihalescu (Blaj, 1855, 1856).